

ПЪТЯТ НА СВЕТЕЦА МИХАИЛ ВОЙН БЪЛГАРСКИ ОТ РОДОПИТЕ ДО ТЪРНОВО

Свилен Топчиев

КОГА И КАК СВ. МИХАИЛ ВОЙН СТАВА ДУХОВЕН ЗАКРИЛНИК НА БЪЛГАРИЯ?

Възраждането на българската държава след византийското владичество, продължило около два века, свързва Северозападните Родопи с Търново по един категоричен начин. Връзката са Асеновци – възстановителите на Второто българско царство. От това време тази част от Родопите е наречена Славиеви гори по името на владетеля Алексий Слав – сестрин син на братята Теодор (Петър), Асен (Иван-Асен I) и Йоаница (Калоян).

През есента на 1185 г. братята Теодор, Асен и Калоян вдигат въстание срещу ромеите и най-големият брат Теодор бил коронясан за цар под името Петър IV (1185 – 1197). Приемането на името Петър показва желанието новият цар да бъде приет за наследник на цар Петър I, син на цар Симеон. Войските на въстаниците се отправили към Велики Преслав – столицата на България от времето на царете Симеон и Петър I. Градът се оказал силно укрепен и не могли да го превземат. Тогава новият цар Петър IV се отправил към „първобунтовния“ Търновград. Така Търново става столица на Второто българско царство. Византийският император Исак II Ангел предприел поход и през лятото на 1186 г. войските му се озовали в Мизия. Но с пратеници цар Петър IV го уверил, че е готов да се смири пред неговата власт. Исак II Ангел, който не можел да повярва, че българите са в състояние да му се противопоставят, веднага се върнал в столицата си Константинопол. В същото време по-малкият брат Асен бил на север от Дунав за помощ и когато се върнал от там с голяма куманска войска цар Петър IV веднага се присъединил към него и обявили намерението да възстановят старата българска държава, включваща Мизия, Тракия и Македония.

В следващите години цар Петър, който имал болки в краката, остава постепенно в сянката на брат си Асен. Петър е считан за цар до 1190 г., когато на престола официално застава брат му Асен под името Иван-Асен I. През 1196 г. Иван-Асен I е убит от братовчед си Иванко, който, подкрепян от византийците, превзел столицата Търново. Стариият цар Петър IV, заедно с най-младия брат Калоян, обсадил Търново. Византийците обещали помощ на Иванко, но не удържали на обещанието си и той избягал в Константинопол. Вероятно пак

с византийски заговор в началото на 1197 г. цар Петър IV бил „пронизан от меч на свой сънародник”.¹

Калоян е роден около 1168-1169 г. с името Йоан, но като най-малък го наричали Йоаница. Една от клаузите на сключения в Ловеч през 1187 г. договор за мир между Византия и България, което означавало признаване на възобновената българска държава, предвиждал Йоаница да отиде в Константинопол като заложенник. Той живял в Константинопол до 1189 г., когато успял да избяга. Оттогава чак до смъртта си по-големият му брат Асен го държал плътно до себе си. Връщайки се на престола през 1196 г. най-големият брат Петър взел Йоаница за свой помощник в управлението и уреждането на държавните дела.

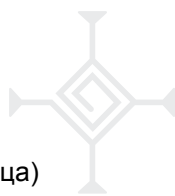
След смъртта на най-големия брат Петър през 1197 г. Йоаница е провъзгласен за цар под името Калоян. Бил на 28-29 години, едър и силен, на моменти избухлив и сприхав, много красив (кало-Йоан – „хубавия” Йоан, Калоян). Участието заедно с неговите братя при уреждането на държавните дела и в битките през последните 6-7 години му донесло достатъчен военен и дипломатически опит. А през годините плен в Константинопол опознал вероломството и лукавството на византийците и ги намразил. По-късно, по примера на Василий II Българоубиец, искал да го наричат „ромеоубиец”. В очите на византийските летописци бил жесток и кръвожаден владетел, който на моменти имал пристъпи на лудост.

При направените археологически разкопки на църквата „Св. 40 мъченици” в Търново е открит скелетът на Калоян. Бил е висок около два метра. При огледа на черепа му е открита следа от жестока рана от бойна брадва, получена през младежките години. „Ударът е бил много силен и е нанесъл трайни увреждания. При опипването на вътрешната част на черепа се докосваше един ръб, който е притискал силно мозъка на цар Калоян – антрополозите бяха единодушни, че понякога този натиск е предизвиквал жестоки болки, които са могли да доведат и до умопомрачение. Вероятно по време на тези пристъпи цар Калоян е изпадал в онези състояния, за които говорят византийските историци. Но това са били моментни припадъци, които не могат да повлияят на цялостната преценка за неговата природа – тя се отличавала с необикновена справедливост, особено по отношение на народа”.²

Калоян бил страшен и безпощаден за ромейската аристокрация, също така бил добър военачалник и отличен дипломат. След като се укрепил в Търново и усмирил болярите, той насочил погледа си към българските земи, които били още част от Византия. За неговата държавническа мъдрост можем да съдим по това, че приел предложението за сътрудничество на убиеца на брат си Асен – Иванко, който бил назначен от император Алексий III Ангел за управител на Пловдивска област като награда за измяната. През 1197-1198 г. Иванко убеждава императора да му позволи да възстанови крепостите по северния склон на Западните Родопи, в това число крепостите Раковица над с. Голямо Белово

¹ Йордан Андреев и Андрей Пантев, БЪЛГАРСКИ ХАНОВЕ И ЦАРЕ от хан Кубрат до цар Борис III, Велико Търново, изд. Абагар, 2015, стр. 138.

² Йордан Андреев и Андрей Пантев, Български ханове и царе от хан Кубрат до цар Борис III, Велико Търново, изд. Абагар, 2015, стр. 167.

(сега гр. Белово), Баткунион край с. Баткун (сега квартал на с. Паталеница) и Цепина край днешното с. Дорково. По споразумение с цар Калоян Иванко вдига въстание през 1198 г. и отцепва Пловдивска област от Византия. Срещу него е изпратен протостратор Мануил Камица, но Иванко го разгромява край Баткунион и пленява самия Мануил Камица, след което го предава на Калоян. Иванко обикаля Северозападните Родопи, към които принадлежи Чепинско. Император Алексей III Ангел иска среща с него, но Иванко се страхува и за да осигури сигурността си пожелал императорът да подпише хрисовул, да изпрати невръстната му годеница Теодора – дъщеря на севастократор Исак Комнин, да се закълне над евангелието да не му навреди. Императорът обещава всичко, но по време на срещата залавя Иванко и го хвърля в тъмница (вероятно в Асеновградската крепост), където той умира след около три години.

Срещу Калоян в този момент се появява нов враг – латинците от IV кръстоносен поход. Но той ги разбива през април 1205 г. край Адрианопол (Одрин). На 14 април 1205 г. е избит цветът на западноевропейското рицарство. Една година след завладяването на Константинопол дните на Латинската империя са преброени.

В тази тежка обстановка, заобиколен отвсякъде от врагове, най-страшните от които ромеи и латинци, преследван от коварни заговори, довели до смъртта на братята му, Калоян е безмилостен към ромейската и латинската аристокрация. Още през лятото на 1205 г. по молба на пловдивчани и особено на богомилите и павликяните от Пловдив, той се отправя към града. Византийската аристокрация се противопоставя, но градът скоро е овладян и плячкосан. Укрепленията били сринати. По това време Калоян се е насочил към крепостите по северните склонове на Западните Родопи. По сведения на краевода Стефан Захариев „баткунски-ты Елине, споредъ стари-ты повествувания, са съществували до времето на Българскійтъ Царъ Кало-Иваница, когото тукашни-ты Българе наричатъ Калиянчо, кой-то е превзелъ и развалилъ баткунската и пловдивската крепости”.¹

При превземането на крепостите по северните склонове на Западните Родопи и идването в Чепинско Калоян е научил за Светеца Михаил Войн, родом българин, от градчето Потука. Като държавник, той е имал нужда да покаже, че българите са имали войни както на бойното поле така и на полето на вярата. А и лично Калоян е имал собствен, вътрешен мотив да се докосне до светеца, защото Михаил Войн освен всичко друго се е славел и като лечител. Говорело се, че мощите на светеца са излекували много хора.

Кой е Михаил Войн и защо Калоян проявява интерес към този светец в годината на разгрома на латинците?

За Михаил Войн научаваме от неговото „Проложно житие“, стихове от „Зимския тишен пролог“ и „Похвалното слово“ за светеца написано от патриарх Евтимий Търновски. Паметта на Св. Михаил се отбелязва на 22 ноември, малко

¹ **Стефан Захариев**, Географико историко статистическо описание на Татар Пазарджишката кааза, фототипно издание с коментар, изд. На Отечествения фронт, 1973, стр. 60.

след деня на Архангел Михаил 8 ноември. Съществува пряка връзка между ангела и светеца, която не е свързана само с името, но и с делата. Архангел Михаил побеждава Сатана на Небето, а Св. Михаил побеждава Змея на Земята. Заради своето змееборство Св. Михаил Войн е наричан още Българския Свети Георги.

Светецът Михаил Войн е почитан и в Русия. „Мълвата за чудото на Михаил Войн от Потука в битката със Змея достига и до Киев. Българският светец е включен в руския исторически епос като Михайло Потык. Заедно с Илья Муромец и Добрыня Никитич, Михайло Потык е един от тримата най-големи ранноруски епически герои – защитници на Киевска Русь. Според руски автори [Аникин, В. Русский богатырский эпос. М., 1964, с. 40 – 48] между Михайло Потык и св. Михаил Войн от Потука има безспорна връзка”.¹

През 1205 г., след разгрома на рицарите латинци край град Адрианопол (дн. Одрин), цар Калоян намира мощите на Св. Михаил Войн, родом българин от Родопите, живял през IX век по времето на славния княз Борис I Михаил. Той приема това като знамение и отнасяйки мощите на светеца в Търново прави символична връзка между Първата и Втората българска държава. От местен светец Михаил Войн става закрилник на Търновска България.

За град Потука

Съществуват множество предположения за родното място на Михаил Войн – градчето Потука. Сведенията за него са оскъдни и това отваря възможност за подкрепата на различни версии. В „История на Българската църква” от Димитър Цухлев са включени и житията на християнските светци. Ето какво е отбелязано в краткото житие на Михаил Войн: „Св. Михаил Български войник бил родом от гр. Потук (вероятно гр. Батак). Живял свято и затова е наречен „святото дете”. Като храбър и със слово храбро се е сражавал с противниците на Христовата вяра. Починал в 867 година. Господ го прославил с мощи нетленни, чудотворни”.

Историческите източници сочат възникването на селището Батак във връзка с помохамеданчването на Чепинския край през втората половина на 17 век (според П. Петров помохамеданчването е през 1666 г., а според В. Мутафчиева в периода 1657-1658 г.). Това означава, че не е възможно то да бъде идентифицирано като Потука, тъй като е възникнало няколко века по-късно.

При по-късни исторически проучвания е намерено името на Батак, изписано на камък един век по-рано от помохамеданчването на Чепинско, в края на 16 век. Ето какво пише в историята на град Батак: „Много важно свидетелство, което потвърждава съществуването на селището, е надписът върху възидания камък на чешмата при Кричимски манастир „Рождество Богородично“, върху който се разчитат както името Батак, така и имената на батачаните, построили чешмата през 1592 г.”² Но и това сведение не дава възможност да се идентифицира Батак като Потука, защото градче с името „Потука” е съществувало

¹ <http://www.protobulgarians.com/StaraZagoraistoriya/MihailVoinotPotuka.htm>.

² История на Батак, Уикипедия.

значително по-рано и е свързвано с разрушено селище и крепост още през 14 век, както сочи Йоан Кантакузин.

Ето какво пише Кантакузин: „По същото време Светослав [Теодор Светослав, син на Георги I Тертер]¹, царят на мизите, който бил женен за сестрата на младият император [Андроник III], заболя и умря [1321 г.]. Георги Тертер [Георги II Тертер], негов син, пое властта над мизите. Когато войната между двамата императори [Андроник II и внукът му Андроник III] още продължава и когато Андроник Палеолог, началник на подвластните на ромеите области в Родопите, се отметна от младия и премина на страната на стария император, Тертер, като нападна ония градове и опустоши другите, завзе Филипопол, голям, многолюден град, защитен с пехота и конница, разположен в много удобно място, така че той бе най-самозадоволяващ се от другите градове на континента. А завзе Филипопол по следния начин. Един от близките му в Цариград от омраза към младия император тайно го осведоми, че жителите на Филипопол воюват заедно с младия император, а другите местни жители били заети с прибирането на реколтата. Затова, ако нападнал, щял да го завладее, понеже бил с малко хора. Следвайки това внушение той [Тертер] лесно покори града, понеже беше без защитници”.²

Става въпрос за родопските крепости от Станимака (Асеновград) по северните склонове на Западните Родопи до Баткунион (Баткун, сега квартал на с. Паталеница), Цепина, Раковица (крепост над с. Голямо Белово, сега квартал на гр. Белово), крепост Траянови врата край Костенец (затваряща прохода Суки и контролираща древния път Виа Милитарика), които били превзети от Тертер заедно с Филипопол. По този начин България си възвръща контрола върху Западните Родопи и по-голямата част на Тракийската равнина. За съжаление цар Георги II Тертер умира от естествена смърт веднага след това, вероятно през ноември – декември 1322 г. Но въпреки своята младост той бил достатъчно предвидлив да остави значителен гарнизон в Пловдив (1000 конници алани и мизи и 2000 тежковъоръжени пехотинци, командвани от руснака Иван [Йоан Русина]).

След смъртта на Георги II Тертер младият император Андроник III веднага се насочил към Филипопол с цел да си върне града и контрола върху Западните Родопи. На помощ с войските си му се притекъл и деспот Войсил, най-малкият брат на българския цар Смилец (1292-1298 г.), който преди това си е възвърнал сам старите си владения от Стилбнос (Сливен) до Копсис (днешното с. Анево до Сопот). Въпреки усилията обсаденият от четири месеца Филипопол не се предава. Не помага и специално изградената обсадна кула на пет етажа, която побира до 100 войника. Независимо от неуспеха с обсадата на Филипопол, Андроник III все пак успял да превземе планинските крепости по северните склонове на Западните Родопи от Станимака до Цепина, вероятно присъединили се към ромеите доброволно, защото са нямали гарнизони.

¹ Със средни скоби „[]” по-нататък се вмъква от автора на тази статия поясняващ текст в цитат.

² Подбрани източници за българската история, „Българските държави и българите през Средновековието”, т. II, ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2004, стр. 225-226.

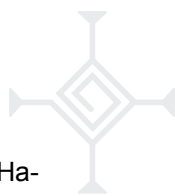

Докато Андроник III и Войсил обсаждат Филипопол болярите от Търново решават да предложат царския престол на видинския деспот Михаил, син на деспот Шишман, защото Георги II Тертер поради младостта си нямал мъжки наследник. Михаил получил деспотската си титла от цар Теодор Светослав, който бил негов братовчед по бащина линия. Новият цар, под името Михаил III Шишман, решил да си върне превзета от ромеите планинска област в Стара планина между Сердика и Копсис и към Северозападните Родопи.

Ето какво пише по този повод Йоан Кантакузин: „По същото време мизийските велможи, след като техният цар [Георги II] Тертер умря без наследник, извикаха и обявиха за свой цар Михаил, владетел на Видин и син на техния деспот Страцимир, който произхождал от мизийски и кумански род, и му предадоха Търново където бяха техните дворци и цялата останала власт. А той събра своята войска и немалко съюзна от угровласи, като взе и скитска войска, реши, че не трябва да напада ромейския император, който обсаждаше Филипопол, понеже чувстваше, че не е достатъчно силен, но потегли срещу градовете, които след смъртта на Тертер минаха на страната на ромеите. Те бяха в планински места, които защитаваха съратниците му скити и други съюзници стрелци. Той ги нападна и опустошаваше земята, като обсаждаше градовете. Това беше съобщено на императора [Андроник III] и той, като се посъветва със сановниците, реши да изостави обсадата на Филипопол и да се отправи на поход срещу Михаил, за да се сражава с него. Като реши това, императорът заповяда на деспота на мизите Войсил, който беше наблизо, да се върне в земите си и като пригответи войската и себе си за сражение, на третия ден да дойде в **Потука** – градче, разрушено както изглежда, от някаква войска; то отстоеше на един ден път от мястото, където се бил разположил на лагер Михаил. Там императорът щеше да го чака. Войсил замина за родината си в Копсис (Анево до Сопот), за да се пригответи за сражение. Императорът пък постави за стратег на Станимака и Цепена Георги Вриений, като остави достатъчно войска за гарнизон, за да не пострада земята от нападащите филипополци. **Сам потегли с цялата войска и пристигна в Потука, за да чака там Войсил**”.¹

След смъртта на Георги II Тертер към ромеите доброволно се присъединяват и черноморските градове от Месемврия (Несебър) до Стилбнос (Сливен). Но тези градове приемат властта на стария император Андроник II. Няма сведения Андроник II да е изпратил войски срещу новия цар Михаил III Шишман. Напротив, според думите на Йоан Кантакузин, срещу Михаил тръгват войските на младия император Андроник III, които са в района на Филипопол и в Северозападните Родопи. Вероятно цар Михаил е влязъл в Родопите в района на прохода Суки при Траянови врата и се е установил на лагер близо до Чепинската котловина, в района на крепостта Раковица над Белово или сегашната местност Юндола. Както пише Кантакузин, „ромейската войска не бе равностойна на неприятелската, първо, защото последната бе разположена в планински места и бе заобиколена с дълбоки окопи и разполагаше с много стрелци, които можеха да нанесат големи вреди в теснините и, второ, защото немалка част от

¹ Подбрани източници за българската история, „Българските държави и българите през Средновековието“, т. II, ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2004, стр. 227.

войските на ромеите, която трябваше да се яви за сражението, липсваше. Намиращите се под командата на Войсил войници, които бяха около три хиляди, не бе сигурно, че ще пристигнат след смъртта на Войсил. А и в сраженията при Филипопол мнозина бяха ранени (убити бяха не повече от трима) и всеки се отправяше за дома си, за да се лекува.

А и мнозина бяха оставили за гарнизон при Вриений в Станимака и другите градове. Поради всичко това императорът реши да се върне, без да се е сражавал”.¹

От текста по-горе е очевидно, че Андроник III сваля обсадата на Филипопол и се отправя в планинската част на Северозападните Родопи. Установява се на лагер в градчето Потука, като за да защити тила си поставя гарнизони в крепостите по северните склонове на Родопите от Станимака (Асеновград) до Цепина под командването на Георги Вриений. Войската на цар Михаил III е на един ден път от него. За да застраши тила на Михаил III императорът е поръчал на деспот Войсил да дойде с 3000 войника от неговите владения в Копсис (Анево, до Сопот) след три дни. Вместо деспота пристигат трима пратеници, които казват, че Войсил е умрял (не е умрял, а ял гъби и се натровил, сърдечните му мускули се били парализирали и в продължение на три дни бил обхванат от тежка летаргия и силна безчувственост, изглеждало като да е умрял). Андроник III преценява, че не може да победи добре укрепената и боеспособна войска на цар Михаил III Шишман и се оттегля покрай Филипопол към Адрианопол (Одрин). След оттеглянето на ромейската войска Михаил III превзема крепостите по северните склонове на Родопите и се отправя към Филипопол. Междувременно Георги Вриений с хитрост успява да превземе Филипопол.

Става ясно, че градчето Потука трябва да се търси в Родопите между Белово и Ракиново. Най-близката крепост до Белово е Раковица, но тилът на Андроник III не може да бъде защитен там от войските на Йоан Русина, които са във Филипопол, защото те могат да навлязат по Беловското дефиле и да го ударят в гръб. Остава възможността да се търси в района на Ракиново. Като изключим Цепина, в която в този момент е гарнизонът на Георги Вриений, около Ракиново има и друга антична и средновековна крепост, наречена Кулата-Градот, до която има старо разрушено селище. Именно там се установява на стан император Андроник III и три дни чака деспот Войсил с войската му. Разстоянието между нея и Цепина е около един ден път и между тях има пряка видимост. Това дава възможност на Андроник III и Георги Вриений да си окажат помощ веднага, ако някой от тях бъде нападен от Михаил III Шишман или от Йоан Русина от Филипопол.

История на Потука

Крепостта Потука над Ракиново, заедно с още други крепости и светилища се намира в земята на траките от съюза на бесите, наречена от римските летописци „Terra bessica”. През 28 г. пр. н. е. римският консул Марк Лициний Крас подарил на Одриската държава Свещената земя на бесите (Terra bessica).

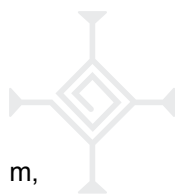
¹ Подбрани източници за българската история, „Българските държави и българите през Средновековието”, т. II, ТАНГРА ТанНакРа ИК, София, 2004, стр. 227.

Почувствали заплаха за своята свобода и за светилищата си по времето на беския върховен жрец Вологес 15 – 14 г. пр. н. е. бесите вдигат въстание срещу римляни и одриси. Беските войни бързо се справили с войската на одриския цар Раскупорис II, дори убили самия цар. Войните на Вологес стигнали до Херсонес (Галиполи). На помощ на одриския цар Реметалк I, чичо на убития Раскупорис II, дошъл Луций Пизон (Луций Калпурний Пизон Фруг), който по това време управлявал провинция Памфилия (Мала Азия). В похода срещу бесите през 13 – 11 г. пр. е. той ги разгромил, палейки горите, където те се криели. Вологес скрил Централното светилище на Дионис, за да не бъде осквернено. Вологес е убит, както и мнозина беси. Други са продадени в робство. За 2-3 десетилетия Родопите утихват.

През 26 г. от н. е., когато консули в Рим са Гней Корнелий Лентул Гетулик и Гай Келвизий Сабин избухва ново въстание на траките-планинци. Според проф. Велизар Велков тези планинци са бесите. Причината е основателна – нежелание да изпращат своите младежи в римската войска, с която да воюват в далечни земи. Римляните правят опити да изпращат тракийските младежи в римските легиони, смесени с други народи и в далечни краища на света. Това противоречи на старите традиции, според които дори когато помагат, траките са обособени в отделни военни части със свои командири. За да не бъдат разединени и асимилирани бесите въстават. Този път римляните изпращат срещу тях два легиона, което означава повече от 10 хиляди добре обучени войници. Въстанието е удавено в кръв, още повече, че сапеите – едно от племената на беския съюз заедно с одрисите е на страната на римляните. Сапеите познават Родопите и водят легионите през планината.

Проф. Велизар Велков, позовавайки се на римския летописец Тацит, разказва за края на последното беско селище. Според описанието и разположението му става въпрос за селището Потука или сегашната крепост Кулата-Градот над Ракитово. Ето част от резултатите от проведените спасителни археологически разкопки на тази крепост, проведени през 2009 г.: „Тракийска, късноантична и средновековна крепост **Кулата/Градот** се намира на 3.49 km югозападно по права линия от центъра на град Ракитово и 8 km по път. Комплексът, включващ християнска църква, хранилища и кули, е с приблизителна площ от 4 дка и е разположен на 1303 m надморска височина. ... Комплексът, издигнат върху хълм с надморска височина 1298-1303 m, е ориентиран по дължина в посока североизток-югозапад и е укрепен с крепостна стена, градена от цепен гнайсов камък и бял хоросан. От нея са запазени 43 m предимно откъм изток – югоизток, като на места височината достига 5 до 6 m, а дебелината ѝ – 1.5 до 1.65 m. Някогашната кула откъм юг, външното лице от запад и един отсек на крепостната стена от североизточната страна са разрушени. По стената и във вътрешността на някогашната крепост са направени множество иманярски изкопи. В северния край на крепостта личат основите на правоъгълна сграда с три квадратни ниши – две на южния зид и една на западния. Зидовете са градени от цепен (ломен) камък на кал, като се откриват и множество фрагменти от долиуми, късноантична и средновековна битова керамика. В западната част на крепостта се разкрива вътрешното лице на крепостната стена.

Към нея е прилепен под остър ъгъл зид с дължина 3.4 m и дебелина 0.6 m, граден също от цепен камък на калова спойка. На най-високата част и в центъра на комплекса някога се е издигала еднокорабна църква, ориентирана с дългата си ос в почти точен изток-запад. ... Същевременно други артефакти от проведените археологически разкопки, като вторично ползвани фрагменти от пластичната олтарна преграда, позволяват и по-ранна датировка, която тепърва предстои обективно да се прецизира. Намерената керамика, макар силно фрагментирана, е изключително разнообразна (палеолитна, тракийска, римска вносна, късноантична и средновековна, включително и от Второто българско царство) и свидетелства за широк хронологичен диапазон. По този начин само се потвърждава предположението, че районът на Чепинското корито е бил заселен без прекъсване от хилядолетия до наши дни. Паралелни църковни паметници в самия днешен град [Ракитово] указват за съществуването на организирана християнска община и епископски център тук [трикорабната кръстокуполна ранновизантийска църква Николица] още през V век”.¹

На мястото на огромната поляна край останките от днешната крепост Кулата-Градот до 1946/49 година е имало каменни основи на къщи. По нареждане на Ракитовската селска община по време на бригадирското движение младежи от Ракитово и района са извадили камъните, за да се построи с тях чакълиран път (макадам) от селото до местност Блатца, около 5 километра. Камъните са натрошавани ръчно с чукове и са превозвани с волски коли до мястото на полагане на новия път. Този път десетилетия наред е наричан Белия път, заради цвета на камъните (бял мрамор). През седемдесетте години на XX век е асфалтиран. След изваждането на камъните поляната е разорана и засята с лен. Все още има възрастни ракитовци, които си спомнят за изваждането на камъните и засадените с лен поляни. Авторът е чувал разказ от Илия Баташки, лесовъд, починал през 2019 г., който по време на бригадирското движение е бил на около 10 години.

Според най-добрия познавач на тракийския език проф. Владимир Георгиев думата „беса“ означава „вяра“. Бесите са били известни като вярващите или пазителите на древната вяра. В земята на бесите през I в. пр. н. е. и първите няколко века след новата ера (територията на племената от беския съюз: дии, диобеси, травси, триали и беси) се намира Централното светилище на Дионис, което е първообраз на елинските светилища в Делфи, Додона и т. н. Бесите са почитали бог Сива, когото елините (гърците) назовават Дионис Сабазий или Дионис Загрей. Заради огромното влияние на беските жреци в древността се е смятало, че бесите са единствените посредници между хората и боговете. Делфийското светилище се е управлявало от жреци, наречени тракиди (т. е. от жреци траки).

Ехото от вековете е достигнало до нас чрез песните от „Веда Словена“, изпяти от местното население, живеещо около родопския връх Сютка (Разложко и Чепинско). При своите обиколки преди Освобождението (1850 – 1860 г.),

¹ Част от резултати от проведени през 2009 г. спасителни археологически разкопки с ръководители н. с. д-р Андрей Аладжов и гл. ас. д-р Емил Иванов (ИФ на СУ „Св. Климент Охридски“), публикувани на сайта www.bulgarian.iastles.com за крепост Кулата/Градот.

когато подготвя книгата си за Татар Пазарджишката кааза, предадена за печат през 1865 г. и отпечатана през 1870 г. във Виена, краеведът Стефан Захари-ев от Пазарджик предава думите на мюсюлманите от Чепинско: „5. Бесите,... били по-учени и по-образовани от своите съплеменици,... и да основат едно гадилище (Μαντεῖον) на най-високия връх на планината Родоп в името на бога Сива, или на индийски некой цар Диониса (на тая планина най-високият връх се намира в пазарджишката област, от турците наречен Гьоз-тепе, заради пространныят изглед дето има и ся види много надалеч към юг, изток и север, и понеже тамо има великолепни развалини от мраморни сградия, послани с мозайк, вероятно тамо да е било гадилището на нашите предци), за което Херодот доказва, че не е било по-малко важно и по-долне от Делфийското прочуто гадилище...”.¹

Разстоянието между връх Сютка и местността Кулата-Градот е около 5 км. по права линия, по старите пътеки – около 6-7 км. (сн. 1). Това означава, че селището Потука е било централно и едно от най-важните в земята на бесите. Вероятно то е било главния гарнизон, защитаващ „гадилището” под върха. Скривайки Централното светилище от света, върховният жрец Вологес е обре-къл на забрава и името на близкото селище Потука.

Снимка 1. Панорама на местността Кулата-Градот. Средновековната крепост е разположена на конусовидния връх, доминиращ над околността. Фото Свилен Топчиев.

Съществуват различни схващания за произхода на името „потука”. Някои изследователи смятат, че е свързано с подтик, извисяване. Основание за това дава славянското произношение „Потык” и името на Михаил Войн на руски – Михайло Потык. В Русия то е свързвано с древноруската дума „пътка” – птица и светецът е придружаван винаги от лебед.

Без да се омаловажават горните съображения трябва да се отбележи, че за бесите водата е свещена. Немалко топоними са свързани с названия на реки

¹ Фототипно издание с коментар, изд. на Отечествения фронт, 1973 г. Цитираното издание е „Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза”, стр. 6-7.

и извори. Самото име на планината Родоп е свързано с вода и река. Глаголът „rod” – „тека” е с индоевропейски корен. Напоследък се утвърждава схващането, че името Родоп е било име на река, означаващо „червеникава, тъмночервена река”, а по-късно се е разпространило като име на цялата планина.¹ По същия начин възниква името на връх Сутка (Сютка), идващо от името на извор под самия връх и преведено от траколога проф. Владимир Георгиев като „цепка”, „цепина”, „момиче”. Днес този извор се нарича Момин кладенец.

В основата на хълма Кулата-Градот, между крепостта и укрепено светилище, наречено от местните хора Имането, се намира извор. Днес този извор носи името Втори дол. Има и Първи дол и Трети дол, но за разлика от тях Втори дол е с постоянен дебит зиме и лете и е особено почитан от местните хора. Ако заменим думата „дол” – „дере” с популярната „поток” за Кулата-Градот може да се каже крепостта, селището до Потока, а по-късно просто Потока (Потука).

Когато през втората половина на I в. от н. е. започва разпространението на християнството, апостол Павел през 52 г. идва в селището Филипи (около днешните Драма – Кавала) и създава първата християнска община там. Жителите на Филипи са траки, следователно посланието „Към Филипianите” е послание към траките. Бесите не го приемат. А той е знаел, че ако бесите приемат християнството всички други ще го приемат. Затова апостол Павел упорства. Той създава лично и християнската община в селището в района на днешното с. Гърмен, където по-късно, през 102 г., император Траян изгражда Никополис ад Нестум. Придвижването му от Филипи към района на Гърмен – Гоце Делчев показва, че Павел е обикалял около земята на бесите, но не е бил приет от тях. Той е поръчал при бесите винаги да има християнски мисионери. През 67 г. в Рим апостол Петър е посечен с меч, а апостол Павел е разпнат на кръст с главата надолу от император Нерон.

Заветът на Павел се изпълнява. Много мисионери, между които Карп и Ерм, проповядват в района на Филипопол. По-късно, през втората половина на IV в., в района на Северозападните Родопи проповядва дакийският епископ Никита Ремесиански. Той говори езика на бесите и проповядва християнството на тракийски. Така жреците разбират, че новата религия се основава върху свещената троица: Бог Отец, Бог Син и Светия дух. Бог Отец е създателят на материалния свят, а Бог Син е пътят между него и Светия Дух.

Ако сравним този модел на света с песните от „Веда Словена” ще видим, че героят отива за помощ при боговете от свещената троица: Вишна Бога, Сива Бога или Бела Бога. Вишна Бога представлява Всевишният, чистият Дух. Бела Бога е създателят на материалния свят, този, който е донесъл светлината в света. А Сива Бога е Бог Син, този, който е пътя между чистия Дух и носителя на Светлината (Белотата).

Осъзнавайки тази основна прилика между тракийското виждане за света и християнското виждане за света, подложени на тежки гонения след 391 г. (император Теодосий Велики с едикт от 391 г. забранява всички други религии, освен християнството и тогава започва разрушаването на езическите светилища и гонението на шамани и жреци), бесите приемат християнството през 396 г.

¹ Исторически музей – Пазарджик, Славиеви гори, том I, Пазарджик, 1994, стр. 5-6.

Най-тежко е било да се приеме идеята, че Бог може да се слави в храмове, които не са природни, а са изградени от хората. Първите църкви са били изградени на местата на светилищата. Били са трикорабни, за да показват тракийското виждане за триединството на света. Бесите са знаели, че Бог, който е всевиждащ и милостив, ще ги познае по чистата вяра.

Тук е мястото да уточним приблизително границите на земята на бесите по това време. От Станимака (Асеновград), на север от р. Арда Диовлен (Девин), Доспат, прохода Суки (крепост Траянови врата край Костенец), Голямо Белуво (Белово), горното течение на р. Марица заедно с Бесепарските хълмове, до Станимака.

Много интересно е да се сравнят земята на бесите и земята на помохамеданчените през 1666 г. селища в Чепинско и района. Според Беловската хроника, която има два запазени преписа (на Хр. Попконстантинов и на Попгеоргиев), след ислямизацията на Чепинско са разрушени много църкви и манастири. „... дадоха им воля да разсипят църкви и манастири. И разсипаха от Станимака до Баня Самоковска [до Костенец] 218 църкви, църкви с манастири – 32”.¹ Очевидно е пълното съвпадение на земята на бесите, такава каквато е била през I век, и територията от Беловската хроника през XVII век. Това е древната Свещена земя на Дионис, в центъра на която е връх Сютка, където според местните хора в древността е почитан бог Сива. В този малък регион са познати поне две епископии: Левка с център Спасовата църква, наречена „Възнесение Христово” (Беловската трикорабна базилика) и Влептос (Влепти/Блепти), с център трикорабната кръстокуполна базилика „Николица” в Ракиново. „Николица” е на 1.5 часа път пеша от селището Потука (Кулата-Градот).

Селището Потука е било в развалини още по времето на император Андроник III, който през 1323 г. чакал там три дни деспот Войсил от Копсис да доведе в гръб на цар Михаил III своите 3000 войника. От археологическите проучвания се вижда, че крепостта е имала тракийски, късноантичен и средновековен период. Основната крепостна стена с дебелина 1.50 м. – 1.65 м. е изградена качествено и е използван хоросан, вероятно полаган в „горещо” състояние. Негасената вар се прегася с вода, като в този момент тя е гореща. Отличното качество на строителството на стената дава основание на се предположи, че е била построена по времето на Юстиниан I Велики в средата на VI в., за да се защити района от набезите на славяните. Стената е била разрушена и след това е възстановявана, като възстановката е по-груба и некачествена. През 1205 г. цар Калоян разрушава крепостите в Пловдив и Баткунион, за да не бъдат използвани от ромеите. Вероятно тогава е била разрушена и крепостта Потука. Век по-късно Андроник III, докато три дни с войската си чака идването на деспот Войсил от Копсис (Анево), вижда само руините.

Защо и как Калоян взема мощите на Михаил Войн Български?

След успешното въстание и възстановяването на българската държава от по-големите братя Петър и Иван Асен I, на Калоян се пада честта да укрепи и

¹ http://ald-bg.narod.ru/biblioteka/bg_srednovekovie/bg_letopisi/goljamo-belovski_let.htm.

да опази България от ромеите и от новата опасност – рицарите кръстоносци от IV кръстоносен поход. Освен от войска, за да си върне заграбените територии, новата българска държава има нужда и от признание. Никой не иска да признае царската му титла. Не е призната и патриаршеската титла на главата на българската църква. Цар и патриарх са приемани от света като самозванци. В сложната дипломатическа борба Калоян успява да балансира между Константинопол и Рим. За да уязви ромеите и да привлече Калоян на своя страна през 1204 г. папа Иннокентий III изпратил кардинал Лъв в България със специална мисия. „На 15 октомври кардинал Лъв пристигнал в Търново. На 7 ноември той миропомазал архиепископ Василий за примас на българската църква. На следващия ден (8 ноември 1204 г.) била извършена тържествената церемония около коронясването на българския владетел – от името на папата кардинал Лъв провъзгласил Калоян за крал (rex), поставил на главата му корона и му връчил скиптр и знаме”¹. Унията между България и Рим признавала върховенството на папата, но не променяла с нищо българските православни обреди. Така България, Калоян и Василий били легитимирани пред света. Калоян получил това, което било отказано на братята му Петър и Иван Асен I.

След грандиозната победа през април 1205 г., когато българската войска с помощта на куманската конница унищожила цвета на рицарското войнство, България гарантирала задълго мястото си сред европейските християнски народи. Но царят е разбирал, че страната ни и църквата ни имат нужда от своите герои. Когато през лятото на 1205 г., с помощта на павликяните, Калоян превзема Пловдив, разрушава стените му, както и стените на крепостта Баткун, за да не могат да се използват от ромеите или латинците. Вероятно тогава, заедно със сестриния си син Алексей Слав, когото назначава да управлява Пловдивска област и Северозападните Родопи, той научава за подвига на Михаил Войн, родом българин. С ореола на истински бески войн, показал безпримерна храброст в битка на бойното поле, от дете приеман за светец, Михаил е бил вдъхновяващия пример за българите. Но може би онова, което е докоснало лично самия Калоян, е славата за лечителската сила на мощите на светеца. Ужасната болка в тилната част на главата, която е довеждала царя до умопомрачение, го е карала да види в светите мощи лъч надежда за облекчение.

В началото на XIII век Михаил Войн вече има славата на змееборец. Легендата за битката му с водното чудовище от езерото в Чепинско се предава от уста на уста. Пеят се песни за свръхестествената му сила, породена от неговата вяра в Бога. Той е бил олицетворение на спомена за бесите, които някога били единствените посредници между хората и космоса. Бил закрилник на бедните. Калоян видял възможност Св. Михаил да стане закрилник на България. Да стане мост между великото минало на българите и тяхното славно бъдеще.

**„Проложно житие на Михаил Воин, Българин
Въ тъ(ж)де днѣ² успеніе стѣо и праведнаго Михаила**

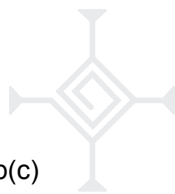
¹ Йордан Андреев, Андрей Пантев, БЪЛГАРСКИТЕ ХАНОВЕ И ЦАРЕ от хан Кубрат до цар Борис III, Велико Търново, изд. Абагар, 2015, стр. 156.

² 22 ноември.

Тѣи стѣи бжѣи Михаилъ. бѣше вѣлта блѣчѣстивааго црѣ Михаила. ѿ гра(д) Пот[у]кы. рѣ(д)м сѣи блѣгаринъ. не нѣкако ѿ нижнии(х). нѣ вѣсечѣстна блѣговѣрна рода сѣи. и прѣвѣ ѿ прѣворѣ(д)нии(х) хр(с)тѣанъ. его же нарекошѣ рѣ(д)ителѣ его и ини мнѣси стѣе дѣта. юн[у]¹ же сѣи. иже из младаинства своего чисто поживѣ житѣе. и бжѣи стра(х) прѣ(д) очима имѣа. милостѣми же и пощенѣмъ и къ нишѣимъ рѣкоподателъ и посѣтителъ болашѣимъ. кроткъ и смѣренъ. и вѣскими добродѣтелми [у]крашенъ. доше(д) вѣзраста к, и, еѣмъ лѣтѣ(м). и по чи[у]н воинскому избранъ примикирѣсѣи, надѣ вои волниими. бы(с) же вѣз(д)виженѣе еѣѣплѣнѣмъ и агарѣнѣ(м) на римскѣи градѣ. и нарѣдѣ хр(с)тѣанскѣи дрѣжавѣи и цр(с)тво. вѣз(д)вигошѣ же сѣи и римлѣистѣи людѣе. сѣи мнѣгѣимъ мнѣжѣство(м) и на агарѣны поше(д)ше. и мнѣжѣство бывши агарѣн[у]скѣм[у] азык[у]. видѣвше же римланѣ [у]ко посилѣат сѣи агарѣне. и еѣѣплѣне. на скѣрѣ вѣси вѣ горы бѣжахѣи и скѣвѣзѣ скѣровнаа мѣста. стѣи же михаилъ ни [у]боаса. нѣ своа лю(д)и непрѣстанно потѣврѣж(д)аашѣ. видѣвѣ [у]ко вѣси римлѣне бѣжашѣ. абѣе прослѣзѣив сѣи паде ницѣ на землѣ. мола сѣи бѣ[у] хр(с)тѣанѣ(х) глѣ. гѣѣѣ хѣ бѣ вѣседрѣжителю. и прочѣе. и скончавѣ млѣтѣж [у]стрѣми сѣи на иноазыкѣники сѣи своими вои. и вѣше(д) посрѣ(д) бесчисльнаго мнѣжѣства агарѣнѣ ѣеѣплѣнѣи. и вѣсѣ(х) побѣдивѣ разгѣна. сам же тѣи и вѣси вои его ни единъ невѣрѣж(д)енъ бы(с). и вѣзвратѣив сѣи рѣати тож. шѣствѣе нача(т) творѣити къ дѣм[у] своѣм[у]. и приспѣвѣ до тѣраѣскаго мѣста и вѣсхѣтѣи почитѣи т[у]. бѣше вѣ мѣстѣ тѣмъ. езеро велико. исхѣж(д)аашѣ изъ езера то(г) зѣмѣи и по[у]даашѣ члѣкѣи и скѣты. видѣв же рабѣ его дѣмъ при езерѣ. и прѣѣмъ наскѣрѣ [у]стѣе и иде тамо идеже бѣше дѣмъ исхѣда. и обрѣте двѣж сѣдашѣ. и начѣнъ рабѣ онѣ вѣпраша(тѣи) двѣж. она же сказа еѣм[у] о зѣмѣи тѣмъ. ѣному же на на вѣзирашѣ[у]. и вѣнимашѣ[у]. бесѣды еж. прикадишѣ сѣи [у]стѣа господѣина его. и принѣсе [у]стѣа къ рабѣ [у] бжѣю Михаилу. и вѣпросѣи его. почто [у]мо[у]дѣлѣ еси и прикадишѣ сѣи [у]стѣа господѣина его ѣповѣда еѣмо[у] вѣсѣ [у]же слыша ѿ двѣж. раб же бжѣи Михаилъ сѣи слышавѣ. и понѣдивѣ своа рабѣи итѣи сѣи нимъ. ѣни же не вѣсхѣтѣша. блѣжѣнии же помолив сѣи, и сѣтвори знаменѣе чс(т)наго кр(с)та на лицѣ своѣмъ. и вѣсѣде на конѣ свои. и поѣмъ раба своего болшааго. и дош(д)ше на(д) езеро идеже бѣше двѣа. и вѣпросѣи а вѣсемъ и како пришѣла еси само. она же прѣщаашѣ еѣм[у] отѣитѣи ради. звѣрскааго сѣнѣденѣа. и сказа еѣмо[у] како имѣше обѣчѣи градѣ тѣи. давати дѣти своа на изѣденѣе зѣмѣи[у]. и повѣлѣ рабѣ [у] своѣмо[у] отѣитѣи сѣи конѣмъ и стоати далѣче. рабѣ же бжѣи паде ницѣ на землѣи. и помлѣи сѣи бо[у] по млѣтѣвѣ же вѣставѣи и сѣи зѣмѣи. [у]ви сѣи посрѣдѣ езера. свѣстаа. и вѣзѣвышаашѣ сѣи. бѣа его ѿ езера сѣжѣнеи двадѣсѣте. опашѣ же его бѣиаци по водѣ идѣашѣ лакѣи чѣтыридѣсѣте. и ѣврѣзѣ тро[у] [у]ста. стѣи же прѣѣмъ щѣтѣи и мѣчѣ. и ѣсѣче лѣжѣавѣому, гѣглаѣи, привѣдѣнѣи. зѣмѣи же свѣивѣ опашѣ [у]дари стѣѣ вѣ десѣнѣа ланѣтѣж. и вѣ лѣвѣжѣа рѣжѣж. и ранѣж еѣмоу сѣтвори. и мало безд[у]шѣствѣвавѣ. паѣи скоро вѣста. рабѣ же его такоѣе чѣдо видѣвѣ. тѣе вѣ гра(д)и вѣзѣвѣсти бѣвшѣа. граж(д)анѣе же изше(д)ше изъ града сѣи свѣщѣи и кадилѣна сѣрѣтенѣе стѣѣ слаѣашѣ бѣ. двѣж же прѣдашѣ рѣдѣитѣлема еѣи. стѣи пж(т)шѣствѣ[у]а прѣидѣ вѣ дѣмъ свои. и прѣбѣивѣ мало дѣни. прѣдашѣ

¹ Навсякѣде вѣ текста знакѣт „[у]“ е поставѣн на мястѣо на оригиналѣниа знак за буква „у“, който транскѣрибѣрашѣта програма не може да изпише.

блѣженѣа своѣ дшѣ гѣ. его же измлада възлюби. и прѣиде въ нб(с)ное цр(с) тво. знаменїа же и чюдеса мнѣгаа творѣ. цѣлебныѣ дары даѣ притѣкаѣщїимъ къ немо[у]. съ вѣроѣ и цр(с)тв[у]аш[у] великѣм[у] црѣ Калоїѣн[у]. и прѣавшом[у] пот[у]кѣ. прѣнесе стѣо Михаила. и слышавъ патрїархъ Василїе изыде съ вѣсѣмъ причѣтѣ(м) и болѣры на срѣтенїе стѣо. съ свѣщамѣ и кадилы. приемше же црѣ, Калоїѣн и патрїархъ възнесоша стѣо въ бѣсп(с)ныи црїгра(д) Трѣнѣвъ. и положижъ его въ величїи патрїархи црѣве стѣо възне(с)нїа. въ рацѣ новѣ. его же млѣтѣвами гѣ бѣ, нашѣ да спо(д)бѣт ны цр(с)твї[у] своем[у]. ами(н)“.¹

Така е звучало „Проложното житие“ на Михаил Войн в черковните служби. Ето същия текст в неговото съвременно звучене, за да бъде по-лесно възприет:

„В СЪЩИЯ ДЕН. УСПЕНИЕ НА СВЕТИЯ И ПРАВЕДЕН МИХАИЛ ВОИН

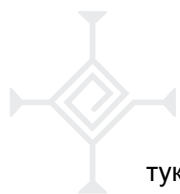
Този светец божи Михаил беше през годините на благочестивия цар Михаил², от град Потука, родом българин, не някак от низините, но от всечестен и благоверен род, и пръв от първородните християни. Родителите му и мнозина други го нарекоха свято дете. Още от младостта си живееше чист живот, имаше пред очите си страха божи, пребиваваше в милостини и в пост, продаваше ръка към бедните, посещаваше болните, бе кротък и смирен, и украсен с всякакви добродетели. Когато навърши 25-годишна възраст, според военния чин бе избран за примикюр над волните войници.

Случи се да се вдигнат етиопленците и агаряните срещу Римския град и срещу народа на християнската държава и царството. Вдигнаха се и римските хора с голямо множество и тръгнаха срещу агаряните. Понеже агарянският народ беше многоброен, римляните, виждайки, че агаряните и етиопците ги надвиват, бързо побягнаха всички в планините и по затъntenите места. Свети Михаил не се побоя, но непрестанно насърчаваше своите хора. Понеже видя, че всички римляни избягаха, просълзен, падна веднага ничком на земята, молейки се на Бога за християните и говорейки: „Господи, Христе, Боже, Вседържителю ...“ и прочее. Свършил молитвата, той се устреми срещу иноезичниците със своите воини. И беше наред безчисленото множество от агаряни и етиоплени, победи ги всичките и ги разпръсна, без да пострада нито той самият, нито никой от всичките му войни.

Когато се завърна от тази война, пое пътя към своя дом. Стигна до Тираиското място и пожела да си почине там. На това място имаше голямо езеро, а от езерото излизаше змей и изяждаше хора и добитък. Неговият раб, виждайки дим при езерото, грабна бързо ястието, отиде там, откъдето излизаше димът, и намери седнала една девойка. Рабът започна да разпитва девойката, а тя му каза за онзи змей. Докато той я гледаше и слушаше разказа ѝ, ястията на господаря му загоряха. Той занесе ястията на божия раб Михаил. И Михаил го попита: „Защо закъсна и ястията са загорели?“ А той му разказа всичко, което чу от девойката. Когато божият раб Михаил чу това, накара служителите си да отидат с него. Те обаче не поискаха. Блаженият пък се помоли, направи знака на честния кръст върху лицето си, възседна своя кон, взе своя голям раб и като стигнаха до езерото, където бе девойката, запита я за всичко и как си дошла

¹ <http://scripta-bulgarica.eu/bg/sources/prolozhno-zhitie-na-sv-mihail-voin>.

² Предполага се, че това е княз Борис I Михаил.

тук. А тя му се караше да се махне, че ще бъде изяден от звяра. И му каза, че имаше обичай градът да дава своите деца за храна на змея.

Михаил заповяда на своя раб да се оттегли с коня и да стои далече. А пък божият раб падна ничком на земята и се помоли на Бога. Когато се изправи след молитвата, ето – змеят, свистейки, се показа посред езерото; шията му се издигаше на двадесет сажена над езерото, опашката му биеше по водата на четиридесет лакътя, отворил бе три уста. Светецът взе щит и меч, та отсече на лукавия трите глави – привидения. Змеят пък сви опашката си, удари го по дясната буза и по лявата ръка и му нанесе рана. И след като за малко беше в несвяст, бързо стана пак. Рабът му, виждайки това чудо, изтича в града и възвести случилото се. А гражданите излязоха от града със свещи и кадила да посрещнат светеца, като славеха Бога. Той предаде девойката на родителите ѝ.

Продължавайки пътя, светецът стигна до своя дом, поживя малко дни, предаде блажената си душа на Господа, когото бе възлюбил от младини, и премина в небесното царство, като правеше много знамения и чудеса и даваше изцелителни дарове на идващите с вяра при него.

Когато царуваше великият цар Калоян и превзе Потука, той пренесе свети Михаил. Чувайки за това, патриарх Василий излезе с целия клир и с болярите със свещи и кадила да посрещне светеца. Цар Калоян и патриархът взеха светеца, внесоха го в богоспасяемия Царевград Търнов и го положиха във великата патриаршеска църква «Свето Възнесение» в нов ковчег. С неговите молитви Господ Бог наш да ни сподоби със своето царство, амин!”¹

Анализът на текста на „Проложното житие на Михаил Войн“ е важен, защото може да ни даде насока за времето, по което е живял. Става въпрос за управлението на „на благочестивия цар Михаил“. Кой е този „благочестив цар“ – български цар или византийски император? Ако се вземат предвид следващите думи в житието, а именно „пръв от първородните християни“, може да се заключи, че става въпрос за времето на княз Борис I Михаил. Защото с името Михаил, преди да се пренесат мощите на светеца от Потука в Търново от цар Калоян през 1205 г., има няколко византийски императора. Те са: Михаил I Рангеве (811-813); Михаил II (820-829); Михаил III (842-867), при който станало покръстването на българите; Михаил IV Пафлагон (1034-1041); Михаил V Калафат (1041-1042); Михаил VI Стратиотик (1056-1057) и Михаил VII Дука (1071-1078). Видно е, че те са управлявали през IX век и през XI век, но всички са далече от периода на IV – V век, когато се приема християнството във Византия. През IX век се приема християнството в България и царят покръстител е именно Борис I, а негов кръстник е император Михаил III, чието име приема Борис I и се нарича Борис I Михаил. Изразът „пръв от първородните християни“ означава, че има и „втори“, по-късни, нови християни. Тогава кои са първите и кои са новите християни в контекста на времето и мястото, където е живял светеца Михаил Войн? Тъй като Потука е от Северозападните Родопи, до днешното Ракитово, в земите на бесите, които приемат християнството в края на IV век, очевидно те са първите, старите християни в границите на българската

¹ http://ald-bg.narod.ru/biblioteka/bg_srednovekovie/jitija/mihail_potuka/jitie_prolog/st_mihail_potuka_prolog.htm.

държава по времето на княз Борис I Михаил. За да е вярно това твърдение е необходимо да се докаже, че Северозападните Родопи са били част от Българската държава по времето на княз Борис I.

От Сюлейманкьойския надпис на кан Омуртаг става ясно къде е минавала границата, уточнена с 30-годишния договор за мир между Византия и България през 815 г. „Тя започва от Дебелт, после стигала река Марица (при днешния Симеоновград) и оттам се прехвърляла по източния рид на Родопите”.¹ При селището Макриливада (днешното Узунджово) границата завива на север към планината Хемус (Стара планина). „След това трасето е следвало билото на Същинска и Западна (Ихтиманска) Средна гора, за да остави придобитото през управлението на хан Крум Софийско поле в България, а Траянови врата и прохода Суки – във Византия”.²

Кан Омуртаг определя за свой наследник третия си най-малък син Маламир. Маламир бил непълнолетен през 831 г., когато поел управлението на държавата, затова за регент съуправител му бил назначен кавкан Исбул. През 836 г. се навършвали 20 години от подписването на мирния договор и византийският император Теофил (829 – 842) решил, че при непълнолетния Маламир България е отслабена, нахлул в пограничните области и ги опустошил. Веднага били предприети ответни действия – кан Маламир и кавкан Исбул начело на българската войска опустошили околностите на Одрин, след това се насочили към Пловдив. Гръцкият гарнизон избягал от крепостта. „И извърши всичко славно и дойде до Филипопол, а пък гърците избягаха. И тогава кавкан Исбул заедно с преславния владетел [кан Маламир] води преговори с филипополци”.³ Вероятно са уговаряни условията за предаването на града. Така Пловдив е включен в границите на българската държава. Но родопските крепости и Северозападните Родопи остават в територията на Византия.

През същата 836 г. кан Маламир починал без да остави наследник и бил заменен от племенника му Пресиян, който бил син на Звиница, второто дете на кан Омуртаг. Пресиян бил малолетен и за негов регент и съуправител бил назначен отново кавкан Исбул.

През 837 г. избухва голямо въстание на славяните-смоляни, живеещи около Солун. По това време император Теофил (829 – 842) воювал в Мала Азия с арабите. За да отклони вниманието на българите от Македония, той подбудил византийските пленници, които кан Крум преселил на север от Дунав, да се вдигнат на бунт. Византийският флот се появил в делтата на Дунав и местният български управител не можал да попречи пленниците да бъдат върнати във Византия. Кан Пресиян счел това действие на ромеите за нарушение на мирния договор и в отговор изпратил кавкан Исбул с голяма войска през същата 837 г. на юг. Българите стигнали до Беломорието и превзели град Филипи (северно от днешния Кавала).

¹ Йордан Андреев, Андрей Пантев, БЪЛГАРСКИТЕ ХАНОВЕ И ЦАРЕ от хан Кубрат до цар Борис III, Велико Търново, изд. Абагар, 2015, стр. 55.

² Петър Коледаров, Политическа география на средновековната българска държава, част I – от 681 до 1018 г.

³ Летопис на кан Маламир, Подбрани извори на българската история, том II, „Българските държави и българите през Средновековието”, Тангра ТанНакРа ИК, София, 2004, стр. 86 – 87.

В църквата на Филипи бил оставен надпис на Пресиян, в който четем: „I. От Бога владетелят на многото българи Пресиян изпрати кавкан Исбул, като му даде войска и ичиргу боила и кана боила колобър и кавканът [отиде] при смоляните ...

II. Ако някой говори истината – Бог вижда. И ако някой лъже – Бог вижда. Българите сториха много добрини на християните [византийците], но християните забравиха. Ала Бог вижда!“¹

Вижда се, че Пресиян обвинява християните (ромееите) в нарушаване на мирния договор. В резултат на успешния поход „Пресиян присъединил към държавата си областта на Западните Родопи, населявана от славянското племе смоляни“.²

Чепинската котловина, която е населена със славяни от племето драговичи (драговити), като част от Западните Родопи, става част от България през тази 837 г., по времето на кан Пресиян.

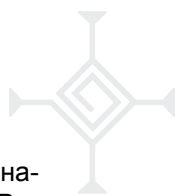
През управлението на кан Борис (852 – 889), син на кан Пресиян, за България настъпват преломни времена. За да преодолее тежкото разделение в обществото, Борис решава да приеме християнството. Дилемата е кого да избере за духовен наставник – Рим или Константинопол. Той балансира между източното и западното християнство. За Борис било очевидно, че заедно с християнството в държавата му ще навлезе и чуждо влияние. През 863 г. той решава, че за България е по-изгодно и безопасно да приеме християнството по западен образец и приел ангажимент за това пред крал Людовиг Немски. Научавайки за намеренията на българите „в Константинопол се решили на крайни мерки – през есента на 863 г. ромейските войски нахлули в България. Случило се така, че по това време българската държава била сполетяна от големи бедствия. През август започнали земетръси, които продължили цели 40 дни. Годината била неплодородна, върхлетели скакалци, които унищожили реколтата, и населението страдало от голям глад. Изненадан от бързото развитие на събитията, Борис бил заставен да започне преговори с Византия – те завършили със сключването на „дълбокия“ мир между двата народа.

Въпреки спечелената война Византия се съгласила на териториални отстъпки – Борис присъединил към България областта Загора. В замяна на това император Михаил III поставил едно единствено условие: българите да приемат християнството от Цариградската църква. В началото на 864 г. в Плиска пристигнали византийски духовници, които покръстили Борис с цялото му семейство и онези от българите, „които се отличаваха по род, значение и богатство“. Сам византийският император станал кръстник на българският владетел, затова Борис приел християнското име Михаил. Езическата титла хан била заменена със славянската княз“.³

¹ Надпис на кан Пресиян, Подбрани извори на българската история, том II, „Българските държави и българите през Средновековието“, Тангра ТанНакРа ИК, София, 2004, стр. 87.

² **Йордан Андреев, Андрей Пантев**, БЪЛГАРСКИТЕ ХАНОВЕ И ЦАРЕ от хан Кубрат до цар Борис III, Велико Търново, изд. Абагар, 2015, стр. 65 – 66.

³ **Йордан Андреев, Андрей Пантев**, БЪЛГАРСКИТЕ ХАНОВЕ И ЦАРЕ от хан Кубрат до цар Борис III, Велико Търново, изд. Абагар, 2015, стр. 70 – 71.

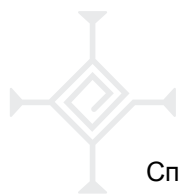
Темата е изследвана от Петър Коледаров, който пише: „Т. Василевски напълно основателно смята, че политическата граница между България и Византия през управлението на княз Борис I съвпадала с тази на учредената в 870 г. българска черковна организация. В. Н. Златарски също така е използвал епархийските списъци, за да очертае южната политическа граница на България с империята, но правилно приема, че Пловдив с областта си и Боруй (дн. Ст. Загора) не са били византийски, тъй като Патриаршията не би пропуснала да възстанови митрополитските катедри в тези стари и важни средища. Обаче цариградската светска и духовна власт последователно провеждала една тенденция с оглед да запази притежанията си върху загубените земи: продължавала само да ги споменава като числещи се към диоцеза на Патриаршията.

В случая епархията, подведомствената на Филипополския митрополит, но по традиция и във връзка с античното провинциално деление, наречена „Тракия“, е включвала през втората половина на IX в. епископствата: Агатонике (дн. Оряхово, Хасковски окр.), Лютица (дн. с. Лъджа до Ивайловград), Скутарион (дн. Скуtare, Пловдивско), Левка (на вр. Спасовица над дн. с. Голямо Белово, Пазарджишки окр.), Влептос (дн. с. Костандово, Пещерско, Паз. окр.), Драмица (между дн. с. Драма и Малък Манастир, Ямболски окр.), Йоаница или Яница (в местн. „Килимите“ до дн. гр. Елхово), Констанция (дн. гр. Марица), Великия (в Зап. Родопи) и Буково (дн. с. Пилашево. Пловдивски окръг)”.¹

Трите епископии през втората половина на IX век в Западните Родопи са: Великия, Левка – Белово и Влептос – Костандово.

Днешният град Костандово е на 3 км. от Ракитово. Там са намерени основите на три раннохристиянски еднокорабни базилики. От същия период е и намерената раннохристиянска трикорабна кръстополна базилика „Николица“ в Ракитово. Тя е най-голямата трикорабна базилика от V – VI век в Родопите. При направените археологически проучвания на „Николица“ през м. юли 2015 г. в доклада на археолога Асен Салкин е записано: „При частично зачистване на централната апсида се натъкнахме на допълнителна стена на хоросан, долепена до вътрешното лице. Възможно е това да е синедрион, т. е. базиликата да е епископска“. Този факт, допълнен с открития още през 70-те години на XX век баптистерий с писцина в северното фланкиращо помещение на базиликата дават основание да се заключи, че тя е била центъра на епископията Влептос. Базиликата е съществувала до XVII век, когато след помохамеданчването на Чепинската котловина е разрушена и според местно предание църковната утвар е укрита в подземно помещение на крепостта Кулата – Градот (античния град Потука). Районът около „Николица“ е използван до XIX век за погребения. В самата базилика има открити мощи на светец. Не е известно на кого са мощите. Възможно е да са на мисионера Никита Ремесиански, който е убедил бесите да приемат християнството в края на IV век. Самата базилика и дори местността, където е изградена, местните са наричали до скоро манастир „Св. Никола“. През 2015 г. археологът Салкин открива широка около 2 метра настлана с каменни плочи пътека, водеща към днешния стадион на Ракитово.

¹ Петър Коледаров, Политическа география на средновековната българска държава, част I – от 681 до 1018 г.

Според него там е разположен жилищният комплекс на епископа и това може да се докаже с нови археологически разкопки по посока към стадиона.

Полагането на мощи на светци е била повсеместна практика при строителството на раннохристиянските храмове. Възможно е в олтаря на „Николица“ да е имало мощи на двама светци, т. е. там да са били мощите и на Св. Михаил Войн. Възниква въпросът защо тогава базиликата не носи неговото име? Отговорът може да е свързан с това, че през IX век, когато е починал Михаил Войн, тя вече е носела утвърденото име „Николица“. Но може мощите на светеца да са били положени и в построената през IX – X век еднокорабна църква в крепостта Кулата – Градот. Нещо повече, възможно е тази църква да е построена именно заради светеца Михаил Войн, защото почитанието към него е било много значимо в този период. Това личи от Проложното житие, където се казва, че той е бил „първ от първородните християни“, „родом българин, не някак от низините, но от всечестен и благоверен род“. Подавал ръка на бедните и им помагал. Прекарвал времето си в пост и молитва. Поради всичко това е обяснимо, защо родителите му, а и другите от Потука и района го наричали „свято дете“. Нормално е в района „Terra Bessica“, земята на вярващите, чистотата на душата и силната, безкористна вяра да са на особена почит. А и той не е от „низините“, има благородно потекло, може би носи кръвта и гените на стар бески жречески род. Това обяснява защо именно него са избрали за „примикюр над волните войници“. Примикюр е титла на второстепенен командир, подчинен на главнокомандващия, който води самостоятелна войска единица.

През 836 г. кан Маламир присъединява Пловдив, но родопските планински епископии към Пловдивската митрополия остават в територията на Източната римска империя. През 837 г. кан Пресиян присъединил към България Западните Родопи, част от които са и планинските епископии на Пловдивската митрополия. Независимо от това чак до идването на кан Борис Пловдивската митрополия е част от Цариградската патриаршия. Това се променя след „дълбокия“ мир от 863 г., въз основа на който кан Борис, семейството му и болярите му приели християнството през 864 г. Под името княз Борис I Михаил той се противопоставя на бунта на болярите и заповядва изстребление на 52^{ма} велики боляри заедно с целите им родове през 865 г. През тази преломна 865 г. България тръгва по пътя на християнството. През следващите няколко години княз Борис прави всичко възможно, за да защити църковната независимост на страната. Добър дипломат, той балансира между претенциите на патриарх Фотий и папа Николай I. В България след приемането на християнството, заедно с гръцките свещеници, идват и латински свещеници. В крайна сметка въпросът е решен на 4 март 870 г., когато свиканият църковен събор във византийската столица включва държавата на българите към Константинополската църква, от която е отделена. На тази основа княз Борис I Михаил през същата 870 г. създава църковната организация в България. След 870 г. Пловдивската и Старозагорската епархии вече са част от Българската патриаршия, но формално ромеите още ги вписват към Цариградската патриаршия, което личи от факта, че и в двете епархии не са възстановени гръцките митрополитски катедри.

Защо Михаил Войн воюва срещу етиопците и агаряните?

От Проложното житие на Михаил Войн става ясно, че той се включва във войната срещу „етиопленците и агаряните“. Етиопленците или етиопците е название на африканските араби. Агаряни е название на малоазийските араби. В Житието е казано: „Случи се да се вдигнат етиопленците и агаряните срещу Римския град и срещу народа на християнската държава и царството. Вдигнаха се и римските хора с голямо множество и тръгнаха срещу агаряните. Понеже агарянският народ беше многоброен, римляните, виждайки, че агаряните и етиопците ги надвиват, бързо побягнаха всички в планините и по затъntenите места“. „Римския град“ е Константинопол. В началото този град се е наричал Византион и от там през XVI век възниква понятието „Византия“ като име на Източната римска империя. Тъй като само Римската империя е християнска държава, особено през първото хилядолетие сл. н. е., когато древните автори казват „християнската държава“ имат предвид точно нея. В посочената война „римските хора“ тръгват срещу „агаряните“. Понеже „римските хора“ са населението на Римската империя някои автори приемат, че по това време градчето Потука е римско селище. Но в текста по-горе е показана границата на България през периода от 815 г. до 870 г. и след това. След 837 г. планинските селища на Северозападните Родопи са част от българската държава. Независимо от това епископиите от Пловдивската епархия до 870 г. са част от Константинополската патриаршия.

Михаил III става император, когато е едва на 2 години, след смъртта на баща си Теофил през януари 842 г. Вместо него в началото управляват майка му императрица Теодора II и брат ѝ – кесарят Варда. Ревностна християнка и почитателка на иконите, Теодора II провежда през 843 г. църковен събор срещу иконоборците. Иконоборците са обявени за еретици и върху монетите отново се появява ликът на Христос. През 843/44 г. Теодора II води война със сектата на павликяните, които са дуалисти и иконоборци. Хиляди от тях намират смъртта си, посечени от римските войници. Над 100 хиляди мъже, жени и деца са ослепени. Част от павликяните са преселени на Балканския полуостров, в района на Тесалоники (Солун) и Филипопол (Пловдив). Останалите бягат на югоизток и създават своя държава през 843/44 г. на границата между Сирия и империята. Когато през 856 г. непълнолетният Михаил III отстранява от управлението с помощта на кесаря Варда майка си Теодора II и я праща в манастир, той започва война с павликянската държава. Павликяните са подкрепяни от Сирия, което дава основание на автора на Проложното житие на Михаил Войн да посочи, че войната е срещу „етиопляни и агаряни“. Очевидно авторът причислява и павликяните към другOVERците.

През 856 г. Пловдивската епархия, към която се числят родопските епископии Влептос (с център Потука, днешното Ракитово) и Левка (с център днешното Белово), е част от Константинополската патриаршия. Тъй като войната с павликяните по своята същност е религиозна война, то християните от Потука са приели призива да участват в нея като „римски хора“, въпреки че тази територия вече е част от България. Но в Житието е подчертано, че Михаил Войн е

„избран за примикюр над волните войници“. Те са свободни и са се присъединили по своя воля.

Включването на траките беси в защита на православните християнски ценности и символи във войната срещу павликяните показва тяхната изключителна ревност по отношение на вярата. Такава отдаденост на вярата бесите са проявявали и преди това. През 513/14 г. те се включват в армията на бунтовника Виталиан срещу император Анастасий I. По същество бунтът на Виталиан е бунт на войниците по повод неизплатените им заплати. Но за бесите това е война срещу монофизитството на императора, който по това време е 82/3-годишен. Подкрепяйки монофизитите, Анастасий I се обявява срещу основния християнски символ – светата троица. Бунтът не успява, защото императорът подкупва Виталиан – прави го управител на провинция Тракия и му дава 5000 литри злато (три литри злато са около 1 кг.). Показателно е, че наследникът на Анастасий – тракиецът Юстин I (518-527) се обявява срещу монофизитите (арианите).

За бесите от Потука Михаил е „свято дете“, „българин, не някак от низините, но от всечестен и благоверен род“. Макар и младеж на 25 години, той е избран за командир, „примикюр“ на войската от района на Потука. Изправени срещу многочисленото множество на етиоплени и агаряни в планинската местност, ромеите се разбягват. Виждайки това, Михаил „...падна веднага ничком на земята, молейки се на Бога за християните и говорейки: „Господи, Христе, Боже, Вседържителю ...“ и прочее. Свършил молитвата, той се устреми срещу иноезичниците със своите войни“.¹

Светецът се обръща за помощ към Христос. Известно е, че павликяните не приемат Христос, те отдават по-голяма почит на архангел Михаил и на апостол Павел. Може би поради съвпадение на имената на Михаил Войн с архангел Михаил някои изследователи приемат, че павликяните от Пловдив в началото на XIII век, по времето на цар Калоян, са почитатели на Михаил Войн. Но те забравят, че Св. Михаил воюва през IX век срещу павликяните. Освен това при завръщането на Светеца у дома преди срещата със змея от дълбините на езерото той отново се моли и „направи знака на честния кръст върху лицето си“. Известно е, че павликяните не приемат и символа на кръста. Няма как павликяните и арианите да почитат Михаил Войн, след като различията между тях и бесите, чийто представител е Св. Михаил, са толкова значими. Ненаправно авторът на „Проложното житие на Михаил Войн“ смята павликяни и агаряни за „иноезичници“.

Ето какво казва Патриарх Евтимий за битката на Михаил Войн в своето Похвално слово за Светеца: „Когато двете страни се сблъскаха в бран, римляните не можаха да се противят и веднага побягнаха. Щом видя това, божественият Михаил, удивен от неочакваното бягство, и с ръце и очи, вдигнати към небето, казва: *„Към Тебе, който живееш на небесата, въздигнах очите си.“*... Като прекръсти бързо лицето си и подтикна към бой цялото войнство, ония, що бяха с Михаил, мъжествено воюваха и мъжествено побеждаваха; варварите пък, надявайки се на многото войни, много се съпротивляваха.... Когато прочее

¹ Проложно житие на Михаил Войн.

праведникът видя враговете напълно покрити с вечен срам и своето от Бога напълно запазено войнство, завръщат се в страната си със светла победа".¹ Самият факт, че Евтимий пише „Похвално слово за Светеца“ означава, че Михаил Войн се приема от официалната православна църква.

Къде е Тираиското място, където Михаил Войн среща водния змей?

Известни са трима християнски светци, които са змееборци: Св. Георги Победоносец, Св. Теодор Тирон и Св. Михаил Войн. Разликата между тях е, че Св. Георги и Св. Теодор Тирон са живели през II век и са убити мъченически в самото начало на III век. Св. Георги е починал на 23 април 303 г. в Никомедия – средновековен град до Константинопол на Мраморно море, а Св. Теодор Тирон е починал на 17 февруари 306 г. в Амасия – в днешна Северна Турция. В житията и на двамата светци (Св. Георги и Св. Теодор) няма нито дума за змееборство приживе. Чак през XI-XII век стават змееборци. В същото време Св. Михаил Войн, живял през IX век, е починал вследствие на нараняване от водния змей, с когото се е бил.

След победата, която „божият раб Михаил“ постига срещу „иноезичниците“, в която не е пострадал нито той, нито неговите войници, те поемат към дома. Известно е, че войната, водена от император Михаил III срещу „етиопляните и агаряните“ е в периода от 856 г. до 863/64 г. При връщането към дома, в района на Тираиското място, където има езеро, „божият раб Михаил“ научава за девойката и змея. Езерото трябва да се намира между „римския град“ (Константинопол) и Потука (край Ракитово). На това условие отговаря Чепинската котловина. Има три различни легенди, че там е имало езеро, но няма сведения то да се е казвало „Тираиско езеро“. Защо тогава летописецът на Проложното житие на Михаил Войн го е нарекъл така?

В книгата на краеведа Стефан Захариев, подготвена за печат около 1860/65 г. и отпечатана във Виена през 1870 г., се разказва за оризищата в района на селището Сарахан. Областният управител Али бей трябва да изгради челтиците (оризищата) на царска земя, като се задължава да дава половината от ориза за царските готварници, а другата половина запазва за себе си. Впоследствие селището се нарича Сарахан бейлю или Сарахане (днешният град Септември, обл. Пазарджик), а българите го наричат по това време и Загорово². „По тези места отпърво не е имало челтици, но реченият кападжи башия Али Бей, изпросил дозволение да остане в Сарахан и там да посее нивята с орис, с условие, колкото орис излезне, половината да изпрати в царската готварница, а половината да задръжа за своя сметка, та после да са ся умножили чалтицити.“³

За да бъдат оризищата под вода се правят изкривени вади, които качват водата на най-високото място на нивите и ги заливат, след засаждането на ориза, до узряването му. За задържането на водата в нивите се изграждат от долната страна прегради, наречени тирове. Нивата се сее с ориз от 3 до 5

¹ http://www.pravoslavieto.com/life/11.22_sv_Mihail_Voin.htm.

² Фототипно издание с коментар, изд. на Отечествения фронт, 1973 г. Цитираното издание е „Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза“, стр. 56.

³ Пак там, стр. 44.

години, в зависимост от силата на земята, след това 1 година се сее с жито за подобряване на пръстта, а после 1 година нищо не се сее (нивата е празна). За да се посее житото преградите (тировете) се разрушават. Когато дойде новият период за сеене на ориз „тировете“ пак се изграждат. „Но защото е необходимо откак се ожъне оризът, да им ся цепят тировете (преградите) и да ся разорават повечко, та чак на другата година да ся насаждат с жито, и пак една година преди да станат челтици, да ся оставят праздни, то не удовлетворяват трудовете на стопаните им и затова сякогаш стоят много места необработени.“¹

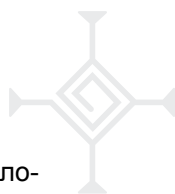
От цитирания текст става ясно, че в района на Пазарджишко и Чепинско думата „тир“ е използвана за означаване на преграда. В случая с оризищата това е преграда от пръст, земна преграда. Но Стефан Захариев описва и легендата за Чепинското езеро. „Старите предания доказват за Цепина, че това место, дълбоко преди много векове, било езеро, та от некой подземен огън, или силна тресавица, разцепил ся ридът, дето е на устието на проходът, и дето и сега изтичат цепинските реки; като ся изляла на езерото водата в полето, издавила много села, и извлекла и толкова си камъне щото от тога и до днес ся прекарват камъне за разни потребности и не ще да се свършат никогаш. Съ стремлението на тая вода излезнал и един исполински воден звер, който приличал на кит (гръцки хархариях). Тоя звер, откак ся изцедила водата, останал на сухо между села Елли-дере [днешното с. Ветрен дол] и Кюсемуратлъ [днешното с. Братаница] и умрел дето ся събирали от селата псетата, та ели месата му, и от тогава това место ся нарекло *лесие поле*, а отцепеният клон нарекли Хархарий, което испосле Турците го искривили на Каркария, както ся нарича и до днес.“²

„Тираиското място“ означава „преграденото място“. В този смисъл водата на древната река Мътница, идваща от Баташкото блато и навлизаща в Чепинската котловина покрай днешното Дорково, както и водата от реките Ягодинка (днешната Стара река от Ракитово) и река Бистрица (днешната Чепинска река) от Велинград са били спрени от преграда. Възможно е да се е получило свличане на земна маса в устието на реката преди навлизане в дефилето към днешните пазарджишки села. Чепинското корито е било залято с вода и се е образувало езеро, наречено от автора на „Проложното житие на Михаил Войн“ „Тираиско място“ (преградено място). Дигането на водите в Чепинското корито е довело до това, че то (Тираиското езеро) се е свързало с Баташкото блато през река Мътница (Дорковска река), която и днес тече там. През тази връзка огромният воден звяр, за който разказва Стефан Захариев, е навлязъл в Тираиското езеро. При последващо земетресение преградата на входа на дефилето към Пазарджик се е разрушила и звярът е изтекъл с водата към селата Ветрен дол и Братаница.

Днес Баташкото блато е на дъното на язовир Батак. До построяването на язовира през 1956 г. блатото е съществувало. Много преминаващи хора през това място са намерили смъртта си, погълнати от него.

¹ Пак там, стр. 45.

² Фототипно издание с коментар, изд. на Отечествения фронт, 1973 г. Цитираното издание е „Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза“, стр. 64.

„От Батак, ¼ час към запад има една ниска равнина между последните клонове на Рилла планина [Ст. Захариев погрешно смята, че Рила започва не от района на Юндола и река Черна места, а от Баташкото блато], дето са селските ливади, на които в северният край има големо и дълбоко езеро ½ час широко и 1 ½ час дълго, в което се стичат сичките потоци от речните клонове. Селяните наричат това езеро тресавище понеже повечето от повърхността му е покрита с един вид бурен (трева) с преплетени корени и стои като ливада, дето много злочестници, които не познават местото, пропаднали са съвсем на дъното му. В това езеро, като непристъпно на хората и по-големите животни, има много големи риби, за които казват че в някои епохи, когато ставало голема суша, някои са приближавали до водата и убивали с пушки от тези риби и ги извличали отвън с дълги канджи (куки), но неможали да ги ядат; щото месото им било тегаво и смрадливо. Около езерото имат вечните си жилища не само птиците като: разни диви патки (юрдечки), диви гъски, жерави и пр. но и вълци, лисици, зайци и пр. То се излива към северо-запад между два ръта и тече през Цепина, дето при Корова [днешното с. Драгиново] се смеси с Бистрица [Чепинска река от Велинград] и Ягодинка [Стара река от Ракитово], както рекохме по-горе”.¹

Според геолога проф. Тодор Николов двете големи педини: едната е Доспатската котловина, а другата е Чепинското корито заедно с Баташкото поле, са се образували в началото на миоценската епоха (преди около 23.5 милиона години). „По геоложки данни от миоценската епоха до днес Чепинското корито заедно с оградните височини се е издигнало с около 500 м. Следователно в края на миоцена и в началото на плиоцена [преди около 5.5 милиона години] надморската височина на Чепинското корито е била 250-300 м.”²

Преди около 4 – 5 милиона години климатът е бил субтропичен. Покрай р. Мътница (Дорковска река) е била разположена савана с типичните високи треви, която постепенно преминава към хълмовете наоколо в джунгла. По време на българо-френската палеонтологична експедиция през 1985/87 г. е открито находище с кости от 34 вида животни, 70% от които вече са изчезнали. В саваната и в джунглата около Дорково (в Чепинската котловина и Баташкото поле) са се разхождали мастодонти от вида ананкус анвернензис, два вида маймуни, саблезъби тигри, прамечки, антилопи, зебри, трипръсти коне хипариони, лъвовове, бели носорози и много други. Реката е била с много меандри и разливи. Субтропичният климат е предполагал дъждовен период с огромно количество валежи и порои, но и засушавания.

След промяната на климата в умерено-континентален много от животинските видове са изчезнали. Но дълго време някои водни обитатели, за които споменава краеведът Стефан Захариев, по разкази на местните хора през 19 век още са се срещали в Баташкото блато. Навярно с едно от тези водни чудовища се е срещнал Михаил Войн.

¹ Фототипно издание с коментар, изд. на Отечествения фронт, 1973 г. Цитираното издание е „Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза”, стр. 70.

² П. Гелин, Слоновата кост, изд. АДГ – Пловдив, 2007, стр.81-82.

Битката на Михаил Войн със змея

Когато Михаил се връща с войниците си към родния град Потука, стигайки Тираиското място, разпуска войниците си, като остава само със слугите си и решава да си почине. Един от слугите му вижда в далечината дим, взема ястието на примикюра и отива към дима. Там вижда девойка, която стои и плаче. Докато тя му разказва, че в езерото има змей, който изяжда хора и животни, ястието на примикюра загоряло. Връщайки се при Михаил, слугата-готвач разказва за девойката и какво тя е казала, как е загоряло ястието. Михаил се обръща към слугите си (рабите си) да отидат при девойката, но те не искат. Тогава той взема „големия си раб“ (главния слуга) и отива там. Девойката е уплашена, моли ги да си отидат, защото след малко ще дойде змеят и ще погуби и тях. Змеят изяжда по една девойка от селото и сега е дошъл нейния ред. Михаил отправя далече „големия си раб“ с коня. Самият той пада ничком на земята за молитва, след което прави кръстния знак. Взема щита и меч си (мечовете на бесите са дълги и се наричат „ромфеи“) и в този момент от водите на езерото се задава змеят. Главата му стърчи над водата 20 сажена, опашката му е 40 лакътя. Има три глави, но те са само привидение – вижда ги само божият раб Михаил.

Възможната причина за появата на дим над езерото е дадена от К. Иречек, който при движението си от с. Лъджене към Каменица в студеното време видял над тревата пушек. Оказало се, че това е изпарение от естествения топъл минерален извор Власа. Водата е с температура 85° и местните му разказали, че изворът тече там от паметивека и някои си варят в него яйца за десетина минути. Иречек казва, че този извор е с "най-високата температура от всички досега известни не само чепински термални извори, но и в цялото царство".¹ Споменаването на загорялото ястие на Михаил Войн е детайл, по който Житието му се различава от това на Св. Георги и Св. Теодор Тирон. Това възможно обяснение е свързано само с особеностите на Чепинското корито – Тираиското място.

Змеят изяжда хора и животни. За да заситят глада му, местните хора му изпращат млади момичета по ред. Една от легендите от Чепинското езеро разказва, че когато дошъл редът на любимата на един овчар, той отишъл при змея пръв. Водел и магарето си, което преди това натоварил с чували, пълни с прахан (средство за получаване на огън, от вътрешността на узряла дървесна гъба, при запалване само тлее). Преди да дойде змеят, овчарят запалил праханта. Когато змеят дошъл, той го помолил да почака любимата му, докато се приготвя за него. Вместо нея да изяде магарето му. Змеят се съгласил, защото заедно с девойката щял да изяде и магарето. Но когато глътнал магарето заедно с натоварените чували с прахан, в стомаха му загорял огън. Змеят умрял в страшни мъки и овчарят спасил любимата си.

Друга версия на тази легенда разказва как, след като глътнал магарето с горящата прахан, змеят се мятал неистово в опити да повърне магарето, но не успявал. Ударил с опашката си ридът между Каркария и Алабак и го процепил.

¹ СБНУ 26, с. 64.

Водата от езерото изтекла към пазарджишките села заедно с него. Там той умрял в страшни мъки и псетата ръфали месата му месеци наред. Така овчарят спасил любимата си, а също и други хора и животни.

Фактът, че слугите на Михаил не идват с него, а той после отправя и „големия си раб“ с коня, е интересна подробност. В този момент и девойката е далече, и тя е невидима. Остава само светецът със змея. Войнът на Доброто срещу олицетворението на Злото. Битката е за девойката, която в християнството е символ на душата. Битката е за Душата. Войнът отсича с меч си трите глави на змея – привидения. Светецът води битка едновременно в трите свята: подземният – на мъртвите, земният и небесният – на душите. Побеждава, но е ранен от опашката на змея. Наранена е дясната му буза и лявата ръка. Съществува схващане, че лявата ръка носи посоката „отвъд“, към божествения свят. Наранената лява ръка в този смисъл символизира, че божият раб Михаил е изпълнил мисията си и е готов да премине „отвъд“.

В Житието се казва: „Свенецът взе щит и меч, та отсече на лукавия трите глави – привидения. Змеят пък сви опашката си, удари го по дясната буза и по лявата ръка и му нанесе рана. И след като за малко беше в несвяс, бързо стана пак. Рабът му, виждайки това чудо, изтича в града и възвести случилото се. А гражданите излязоха от града със свеци и кадила да посрещнат светеца, като славеха Бога. Той предаде девойката на родителите ѝ.“

Тази част от Житието на Михаил показва, че хората от селото на девойката са християни. Те славят бога със свеци и кадила. Това е още един детайл, който отговаря на реалността в Чепинско, където бесите приемат християнството още в края на IV век. Победата на светеца над змея от езерото е лъч надежда за тях. Те не са видели борбата, но инстинктивно чувстват, че това е повторение на битката на Архангел Михаил със Сатана в Небесното царство. Връзката между двете битки е размерът на змея: срещу Михаил Войн се изправя Сатана под формата на змей, който над водата е 20 сажена – 100 лакътя и във водата е 40 лакътя – общо е 140 лакътя (98 метра). Този размер е променен от Патриарх Евтимий в неговото Похвално слово за Св. Михаил. В Словото змеят е 3-4 сажена или около 10.5 – 14 м. Дори и след такава промяна звярът пак е огромен, като се има предвид, че срещу него е сам войн с меч и щит.

Последни дни и успение на Михаил Войн

В онези далечни времена пътищата не са минавали по реките, а също и селищата не са били в ниското до реките. Пътищата са следвали съответния хребет, а селищата са били високо в планинската част, защото така са били по-защитени. Пътят за Чепинското корито не е бил по дефилето на река Ели дере (сега р. Чепинска), а е идвал от Баткун (крепостта Баткунион), пресичал е рида Каркария срещу крепостта Цепина и е заобикалял по рида вляво през връх Мел към Харманите, връх Домузалан, където се е разделял към тракийското светилище с крепост Пашино бърдо и Кулата-Градот (Потука) или към Мантарица (Mappa terra – свещена земя, земя на прорицатели) и връх Сутка (днешния връх Голяма Сютка, около който според краеведа от XIX век Стефан

Захариев се е намирало Централното светилище на Бог Сива, обслужвано от жреците на бесите).

Другата възможност е пътят да следва хребета от дясната страна на река Ели дере с днешното село Варвара, днешната хижа Равно боре, покрай тракийското светилище на връх Милеви скали, покрай село Корово (днешното Драгиново), село Каменица (сега квартал на Велинград), край село Баня (сега квартал Чепино на Велинград) и към връх Сютка или към Кулата-Градот (Потука).

По времето, когато Михаил Войн се завръща от войната с „иноезичниците“ (втората половина на X век, 865 – 866 г.), Чепинското корито е било залято с вода и очевидно в по-късно време се е появили онези „подземен огън, или силна тресавица“, за които говори Стефан Захариев и които разцепили ридът между днешните хребети Каркария и Алабак, та изтекла водата към пазарджишките села заедно с онзи огромен воден звяр, приличащ на кит. Михаил със слугите си или с рабите си, както е отбелязано в Проложното му житие, е по-вероятно да е минал покрай светилището на Милеви скали, защото отрядът му е видял отблизо димът край езерото (вероятно изпаренията от геотермалния извор Власа край с. Каменица). В този случай девойката е от Корово (днешното Драгиново) или от Каменица.

Времето, през което Михаил се е бил с етиопците и агаряните може да е до 9 – 10 години (от 856, когато император Михаил III започва войната срещу павликяните, подкрепяни от етиопци и агаряни от Сирия, до 865/66 г.). Последната му битка със змея от водните дълбини е достоен завършек на светия му живот. Авторът на „Проложното житие“ е описал размерите на змея 140 лакътя (98 метра), което от гледната точка на числата и Кабала означава сравняване с победата на Архангел Михаил срещу Сатана и край на пребиваването на Сатана на Небето и запращането му на Земята. Патриарх Евтимий редуцира размерите на змея, с който се бие Св. Михаил до 3 – 4 сажена (14 метра), което от гледна точка на числата и Кабала означава промяна. И наистина краят на земния живот на Михаил Войн (867 г.) бележи огромна промяна – България от езическа страна се превръща в християнска държава. В Похвалното си слово за Светеца Патриарх Евтимий пише: „Ден е не за плач и печал, но за веселие и радост! Понеже праведникът е похвален, хората ще се възвеселят!“¹

Връщайки се в родното си място Потука, Михаил скоро умира от раните си, нанесени му от змея. В житието този момент е описан така: „Продължавайки пътя, светецът стигна до своя дом, поживя малко дни, предаде блажената си душа на Господа, когото бе възлюбил от младини, и премина в небесното царство, като правеше много знамения и чудеса и даваше изцелителни дарове на идващите с вяра при него“. Мощите му придобиват целебна сила. Светецът става Небесен закрилник на Западните Родопи, земята на бесите. При него идват болни за изцеление и надежда. „Изключително е богат наборът от болести и страдания, които Михаил Войн изцерява чрез мощите си според Службата (Стишния пролог) – "от множество недъзи душевни и телесни", "на слепите даваше светлина, на вредоножните (хромите) изцеление, на лежащите сякаш (като) благодатчение (пращаше) благодат, и на беснеещите (даваше)

¹ http://www.pravoslaviето.com/life/11.22_sv_Mihail_Voin.htm.

избавление, и на болящите ги глава" [тези пасажи не влизат в новобълг. превод на Службата, поради което тук са преведени от оригинала]. Сред страдащите от главобол и на лежащите, на които светецът скоро се притичва с благодатта си, е бил и самият цар Калоян." ¹

Цар Калоян е коронясан на 8 ноември – Архангелов ден. Избирайки този ден Калоян съзнателно се обявява за наследник на княз Борис I Михаил, който около три века преди това също успешно е балансира между интересите на Константинополската патриаршия и на римския папа. За Калоян архангел Михаил става личен защитник, което личи от неговите действия. След като взема мощите на светеца Михаил Войн от Потука процесията, начело с царя се отправя към Търново. Спират да пренощуват край река Дряновска в района на древна крепост „Градът“. На това място впоследствие съгласно канона се изгражда манастир (днешния Дряновски манастир), носещ името „Св. Архангел Михаил“.

Ето как в Проложното житие е показан моментът на внасянето на мощите на Михаил Войн в Търново: „Когато царуваше великият цар Калоян и превзе Потука, той пренесе свети Михаил. Чувайки за това, патриарх Василий излезе с целия клир и с болярите със свещи и кадила да посрещне светеца. Цар Калоян и патриархът взеха светеца, внесоха го в богоспасяемия Царевград Търнов и го положиха във великата патриаршеска църква „Свето Възнесение“ в нов ковчег“. Можем да си представим тържествената обстановка през есента на 1205 г., когато Калоян след победата над латинците край Адрианопол (Одрин) унищожава цвета на западното рицарство, пленява император Балдуин Фландърски, превзема Филипопол и още няколко западно родопски крепости (Баткунион, Цепина, Потука) и разрушава стените им, за да не се използват срещу възстановената България, се появява пред портите на столицата Търново с мощите на светеца. Посрещат го патриархът с болярите и търновчани. Отправят се към патриаршеската църква „Свето Възнесение Господне“ и там лично Калоян и патриарх Василий внасят мощите на Св. Михаил Войн в църквата. Заедно с архангел Михаил, светецът Михаил Войн става защитник и покровител на Търновска България. Близо два века мощите на светеца престояват в църквата „Свето Възнесение Господне“. По времето на патриарх Евтимий Търновски в края на 14 век те още са там. Тогава Евтимий пише своето Похвално слово за Св. Михаил.

През 1393 г. османските завоеватели превръщат патриаршеската църква в джамия и патриарх Евтимий се премества в търновската църква „Св. св. Петър и Павел“. Вероятно тогава Евтимий пренася ценните книги и мощите на Св. Михаил в тази църква. Това твърдение се основава на думите на Петко Славейков („Събрани съчинения“, 1979, т. IV, стр. 186) който бил чул, че при разбиване на стената на църквата „Св. св. Петър и Павел“ била открита зазидана библиотека, в която бил открит също черепа на св. Михаил от Потука. Говорело се, че митрополит Иларион Критски наредил книгите да бъдат изгорени, а мощите били продадени на гръцки таксидиот, който ги занесъл във Влашко.

¹ <https://liternet.bg/publish/akaloianov/stb/mihail.htm#20>.

Няма преки сведения, че мощите на Св. Михаил Войн са изнесени от патриаршеската църква „Свето Възнесение Господне“ в Търново. Възможно е те още да са там и чакат да бъдат открити. Духовният закрилник на цар Калоян и на Търновска България през съдбовната 1205 г. е изминал пътя си от градчето Потука (Ракитово) до столицата Търново. Днес може да измине съдбовния път във времето до българите в родината и по света, които пак имат нужда от неговата духовна закрила.

РАЗДЕЛ „НУМИЗМАТИКА“

